

Природоресурсне право

УДК 351/354: 338.012: 349.6

Курило Володимир Іванович

*доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
завідувач кафедри адміністративного та фінансового права
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Курило Владимир Иванович

*доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины,
заведующий кафедрой административного и финансового права
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины*

Kurylo Volodymyr

*Doctor of Science of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine,
Chair of the Department of Administrative and Financial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

Шульга Євгеній Вікторович

*доктор юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Шульга Евгений Викторович

*доктор юридических наук,
доцент кафедры международного права и сравнительного правоведения
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины*

Shulga Ievgenii

*Doctor of Science of Law,
Associate Professor of the Department of International and Comparative Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

**МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД УПРАВЛІННЯ ПРИРОДООХОРОННОЮ
СФЕРОЮ: ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ**

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ ПРИРОДООХРАННОЙ
СФЕРОЙ: ЭКОНОМИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ
INTERNATIONAL EXPERIENCE OF MANAGEMENT OF
ENVIRONMENTAL PROTECTION: ECONOMIC AND LEGAL
ASPECTS**

Анотація. У даній статті звертається увагу на окремі проблеми у сфері управління природними ресурсами в Україні та світі, пов'язаними з нераціональним, споживацьким використанням природних ресурсів. Особливу увагу акцентовано на ознаці глобальності природокористування та неподільності природних ресурсів адміністративними кордонами, що спонукає світову спільноту до спільних дій з запобігання негативних екологічних наслідків. Здійснено огляд та аналіз основних економіко-правових моделей управління природоохороною сферою в таких країнах як Болгарія, Німеччина, Польща, Словаччина, Республіка Корея, США, Угорщина, Франція, Швеція, Японія, тощо, в результаті чого була здійснено оцінку їх ефективності, що залежить не лише від системи фінансово-економічних і правових регуляторів, існуючих високих економічних можливостях, але і від розуміння необхідності економічного розвитку в якісно іншому, природоощадливому напрямку з боку населення та держави. Акцентовано увагу на важливості територіальної диференціації економічних, політичних, національних, соціальних, психологічних та екологічних умов України, яка настільки розрізнена, що актуальність розробки та реалізації природоохороної політики стає життєво необхідною. Розвиток громадянського суспільства ні в якому разі не повинен здійснюватися за рахунок послаблення держави або відсторонення від виконання покладених на неї функцій у галузі охорони навколишнього середовища, природокористування та забезпечення екологічної безпеки. В результаті дослідження очевидною стала необхідність здійснення гармонійного об'єднання зусиль у функціонуванні

інститутів громадянського суспільства та природоохоронних органів державної влади. Наголошено на важливості зміцнення державно-владних органів, які забезпечують законність і правопорядок в зазначеній сфері. Основними напрямками поліпшення ефективності у сфері охорони навколишнього середовища в Україні вбачається передача широкого ряду природоохоронних повноважень органам муніципальної влади, формування системи екологічного виховання, мотивація молоді, віднайдення нових економічних стимулів для виробників для запобігання забруднення природного середовища, через запровадження системи вигідного кредитування, пільг тощо.

Ключові слова: державне управління, правова охорона, природні ресурси, навколишнє середовище, нераціональне використання природних ресурсів, екологічна політика держави, стандарти якості навколишнього середовища, викиди парникових газів.

Аннотація. В данной статье обращается внимание на отдельные проблемы в области управления природными ресурсами в Украине и мире, связанными с нерациональным, потребительским использованием природных ресурсов. Особенное внимание акцентировано на нераздельности природных ресурсов административными границами, что вынуждает мировую общественность к совместным действиям по предотвращению негативных экологических последствий. Произведены обзор и анализ основных экономико-правовых моделей управления природоохранной отраслью в таких странах как Болгария, Германия, Польша, Словакия, Республика Корея, США, Венгрия, Франция, Швеция, Япония, в результате чего произведена оценка их эффективности, что зависит не только от системы финансово-экономических и правовых регуляторов, существующих высоких возможностей, но и от понимания необходимости экономического развития в качественно ином, природосберегающем направлении со стороны населения и государства.

Акцентируется внимание на важности территориальной дифференциации экономических, политических, национальных, социальных, психологических и экологических условий Украины, которая несколько разрозненная, что актуальность разработки и реализации природоохранной политики становится жизненно необходимой. Развитие гражданского общества ни коим образом не должно осуществляться за счет послабления государства или отстранения от выполнения возложенных на него функций в отрасли охраны окружающей среды, природопользования и обеспечения экологической безопасности. В результате исследования очевидной стала необходимость гармоничного объединения усилий в функционировании институтов гражданского общества и природоохранных органов государственной власти. Акцентируется внимание на важности укрепления государственно-властных органов, обеспечивающих законность и правопорядок в указанной отрасли. Основными направлениями повышения эффективности охраны окружающей среды в Украине усматривается передача широкого круга природоохранных полномочий органам муниципальной власти, формирования системы экологического воспитания, мотивация молодежи, поиск новых экономических стимулов для производителей для предотвращения засорения окружающей среды путем внедрения системы выгодного кредитования, льгот и т.п.

Ключевые слова: государственное управление, правовая охрана, природные ресурсы, окружающая среда, нерациональное использование природных ресурсов, экологическая политика государства, стандарты качества окружающей среды, выбросы парниковых газов.

Summary. *This article draws attention to different individual problems in the sphere of natural resources management in Ukraine and other countries, connected with irrational, consumer's use of natural resources. Particular attention is paid to the sign of the process of natural resources globalization and the indivisibility of natural resources by administrative boundaries, which*

prompts the world community to joint efforts to prevent negative environmental impacts. The review and analysis of the main economic and legal models of environmental management in such countries as Bulgaria, Germany, Poland, Slovakia, South Korea, the USA, Hungary, France, Sweden, Japan, etc., have been evaluated, resulting in an assessment of their dependence on efficiency. not only from the system of financial-economic and legal regulators, existing high economic opportunities, but also from understanding the necessity of economic development in a qualitatively different, nature-saving direction from the state and it's citizens. The emphasis is placed on the importance of territorial differentiation of the economic, political, national, social, psychological and environmental conditions of Ukraine, which is so distinct that the urgency of the development and implementation of environmental policy becomes vital. The development of civil society in no case should be carried out at the expense of the weakening of the state or the removal from the performance of the functions entrusted to it in the field of environmental protection, environmental management and environmental security. As a result of the study, it became apparent that there was a need for a harmonious combination of efforts in the activities of civil society institutions and environmental authorities of the state. The importance of strengthening the state-power bodies, which ensure the legality and order of law in this area eas emphasized. The main areas of improving environmental efficiency in Ukraine are the transfer of a number of environmental protection authorities to municipal authorities, the formation of a system of environmental education, motivation of young people, finding new economic incentives for producers to prevent pollution of the environment through the introduction of a system of beneficial lending, benefits, etc.

Key words: *public administration, legal protection, natural resources, environment, inappropriate use of natural resources, state environmental policy, environmental quality standards, greenhouse gas emissions.*

Навколишнє природне середовище є унікальним та єдиним середовищем існування людини як біологічного виду. Але у світлі збільшення дестабілізуючих факторів, що впливають на стан природного середовища у світі (бурхливий науково-технічний прогрес, збільшення населення Землі та потреб людства у ресурсах, деградація основних компонентів біосфери і зниження здатності природи до самовідновлення, збільшення екологічної шкоди від стихійних лих і техногенних катастроф) природні ресурси сьогодні як ніколи потребують раціонального управління та належної охорони на усіх рівнях управління.

У ХХ ст. вперше, через стрімке зростання населення планети, виник дефіцит багатьох життєво необхідних ресурсів (питної води, їжі та ін.), деякі з яких вже у найближчому майбутньому можуть бути вичерпані повністю. Нині для нормальної життєдіяльності людства необхідно 14,1 млрд га, або 2,12 га на одну людину. Біологічні можливості нашої планети вже перевищені на 20 %. За умови збереження існуючих тенденцій, за оцінками ООН, у 2030 р. потрібно буде на 50 % більше їжі, води та енергії [1]. Тому, на якісно новий рівень виходить потреба в міжнародно-правовому захисті природних ресурсів, досягнення якого можливе лише з підписанням міжнародно-правових угод природоохоронного спрямування [2, с. 68].

Кожна держава застосовує власні моделі управління природними ресурсами. Найбільш розвинені з них досягли значного успіху в природоохоронній сфері. Україна є надзвичайно багатою природними ресурсами країною, так наприклад, з 60,3 млн. га загальної площі території 40 млн., покриває земля, придатна для сільськогосподарського використання [3, с. 1]. Проте, наша держава відносно нещодавно стала на шлях демократичних перетворень та євроінтеграційного вектору розвитку, з огляду на що, сьогодні як ніколи актуальним є аналіз досвіду економічно розвинених країн світу, їх екологічних та економічних традицій управління природними ресурсами, та раціонального їх використання.

Проблеми управління природними ресурсами були предметом наукових досліджень вчених – представників економічних, юридичних наук та науковців науки державного управління. Так, дослідженням правового регулювання раціонального використання та охорони природних ресурсів присвячували свої праці українські вчені-правознавці В. Андрейцев, А. Гетьман, І. Гиренко, В. Костицький, С. Кравченко, М. Краснова, Н. Малишева, В. Мунтян, В. Попов, Р. Розовський, П. Рабінович, Ю. Шемшученко, М. Шульга та інші. Їхні праці стосуються широкого ряду проблем правового забезпечення екологічної політики України, правового регулювання якості довкілля, правових форм та способів його гарантування.

Економічний аспект взаємодії суспільства і природи відображено у фундаментальних дослідженнях таких вчених як: Н. Агапова, С. Бобильова, А. Богданова, В. Вернадського, А. Голуба, К. Гофмана, А. Гусєва, Дж. Кейнса, М. Комарова, М. Лемешева, Н. Лук'янчикова, Т. Мальтуса, П. Нестерова, Ю. Осипова, К. Папєнова, В. Паписова, І. Потравного, В. Протосова, Н. Чепурних, А. Шевчука та ін., що стали творцями фундаментальних основ ефективного природокористування та охорони навколишнього середовища.

Дослідженням питання транскордонних природних ресурсів, передусім екологічного, соціоеколого-економічного та економіко-правового співробітництва займалися такі науковці як І. Дубович, О. Лукаш, С. Дорогунцов, М. Хвесик, О. Дьяков, І. Ковальчук та ін.

Глобальний характер природокористування та неподільність природних ресурсів адміністративними кордонами обумовлює необхідність спільних дій держав з вирішення екологічних проблем на основі міжнародного співробітництва. Ще наприкінці 60-х рр. XX ст. жодна з європейських країн не мала чіткої політики стосовно довкілля. Студентські заворушення у Франції та Німеччині в травні 1968 року, Конференція ООН про довкілля людини, яка відбулася в Стокгольмі в червні 1972 року, та

опублікування в той же період доповіді Римського клубу про «межі зростання» привернули громадську думку Європи до екологічних проблем економічного розвитку й поставили під сумнів ієрархію цінностей, що сформувалася у суспільстві, орієнтованому на довгострокове зростання споживання [4].

Ідеологією ХХІ ст. офіційно визнано концепцію сталого розвитку, яка намагається згармонізувати та збалансувати економічну, соціальну та екологічну складові розвитку суспільства. У 1992 р. на Міжнародній конференції з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро було сформовано єдину систему загальних принципів нової теорії, викладену в резолюційному документі «Порядок денний на ХХІ століття» [5].

У ХХІ ст. стало очевидним те, що незважаючи на прогресивність теорії сталого розвитку, існуючі проблеми сучасної цивілізації розв'язати не вдалося, більшість з яких пов'язують з погіршенням стану навколишнього природного середовища, нівелюючи при цьому інші чинники. Такий підхід до глобальних проблем можна знайти як у документах 2-ї половини ХХ ст. (наприклад, доповіді Римського клубу), так і ХХІ ст. (численних доповідях ООН) [1], в яких висловлюється занепокоєння, що подальше погіршення екологічної ситуації (зокрема, через зміну клімату) може звести нанівець прогрес у країнах, що розвиваються.

Увага до екологічної ситуації зумовила те, що акценти дослідників розвитку людства були зосереджені на раціональному використанні природно-ресурсного потенціалу нашої планети. Логічно, що для попередження глобальної катастрофи було запропоновано обмежити використання ресурсів і знизити темпи економічного зростання держав світу. Проте це не влаштовує, ті країни, що наразі розвиваються стрімкими темпами або планують це у майбутньому.

Концентрація світових ресурсів у досить обмеженому колі країн та суб'єктів призвела до високого рівня життя для однієї частини та бідності,

без надії покращити своє становище, – для іншої, що підтверджують статистичні дані. Так, співвідношення між однією п'ятою найбільш заможною та одною п'ятою найбіднішою частинами населення Землі за останні сто років збільшилося з 3:1 до 75:1. У деяких країнах світу понад 90% жителів має дохід менше 2 дол. у день. Близько 1 млрд людей постійно, а 2 млрд – періодично голодує [1].

Існування конфронтації між різними суб'єктами процесу сталого розвитку (міжнародними та громадськими організаціями, національними урядами, представниками бізнесу тощо) підтвердили вже згадані нами Всесвітня зустріч на вищому рівні з сталого розвитку в Йоганнесбурзі у 2002 р. та саміт «Ріо+20» у 2012 р. За їх результатами країни-учасниці, які прийняли рішення продовжувати розвиток на основі принципів, відображених у «Порядку денному на XXI століття», акцентували увагу на посиленні та зміцненні взаємопов'язаних основ сталого розвитку – економічного, соціального розвитку, охорони навколишнього середовища – на місцевому, національному, регіональному та глобальному рівнях. У реалізації ідей сталого розвитку особливу роль почали відводити партнерським відносинам між його суб'єктами [1].

У XXI ст. міжнародне співробітництво реалізується через Програму з охорони навколишнього середовища, Світового фонду дикої природи, Міжнародного союзу охорони природи. Міжнародні організації ЮНЕСКО, Всесвітня організація здоров'я, Продовольча і аграрна організація також розробили довгострокові програми зі взаємодії людини і навколишнього середовища. Механізмом якомога повнішого задоволення інтересів різних учасників природоохоронної діяльності стала деталізація загальних положень концепції сталого розвитку національними урядами на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях.

У більшості економічно розвинених країн програма підтримки і покращення якості навколишнього середовища були прийняті ще

наприкінці 60-х – початку 70 х років минулого століття. Для організаційного забезпечення їх виконання в той же період були створені спеціальні установи: Агентство з охорони навколишнього середовища (США, Японія), Комітет з охорони навколишнього середовища (Німеччина), Міністерство культури та навколишнього середовища (Франція), Консультативний комітет з навколишнього середовища (Швеція) [6, с. 37-45]. Завданням зазначених відомств було розробка стандартів якості природного середовища, контроль за виконанням даних стандартів і в забезпеченні ефективного механізму впливу на підприємства – джерела шкідливого впливу на навколишнє середовище – у випадку порушення вказаних стандартів. В результаті діяльності природоохоронних організацій і розвитку науково-технічного прогресу окремі держави покращили показники природоємності продукції, що вироблялася за рахунок енергозберігаючих технологій. Це підтверджується такими показниками, як енергоємність продукції і викиди вуглецю і сірки (табл. 1) [7].

Таблиця 1

Показники природоємності продукції в країнах світу

(на 1000 дол. США)

Країни	Енергоефективність, т нафт. екв.	Викиди SO₂, кг	Викиди Co, кг
Японія	0,17	0,3	0,42
Німеччина	0,21	1,1	0,52
Франція	0,21	0,9	0,31
Норвегія	0,22	0,3	0,32
США	0,28	2,3	0,72

Прикладом законодавчого оформлення частини національної природоохоронної програми є Закон про чистоту атмосферного повітря, прийнятий Конгресом США в 1970 р. У відповідності до даного акту в 1971 р. у Сполучених Штатах були введені в дію стандарти з обмеження викидів у атмосферу сірчаних та азотних сполук при згоранні органічного палива. В 1977 р. Конгрес США ввів поправки у вказаний закон, що розділяв усі

теплові електростанції США на дві категорії: побудовані до 1978 р., що не мають приладів для контролю за шкідливими викидами в атмосферу і побудовані після 1978 р., що мали такі прилади [8, с. 12-18].

Слід звернути, що саме в США діє ефективна трирівнева система природоохоронного управління: національне Агенство, центральне Агенство штатів, місцеві природоохоронні Агенства. Окрім того, у деяких штатах США функції управління охороною навколишнього середовища передано неспеціалізованим органам: місцевого планування, архітектури та будівництва, охорони здоров'я, комунального господарства, транспорту, поліції тощо. В інших утворені спеціальні підрозділи – департаменти охорони навколишнього середовища. Функції охорони навколишнього середовища за змістом неоднакові в різних муніципалітетах. У більшості випадків увагу звернено на раціональне використання й охорону земель, вод, атмосферного повітряного благоустрою та боротьбу із забрудненням територій твердими відходами [9, с. 40].

Формою вирішення конфліктів між окремими штатами, між штатами і федеральним урядом, штатами і місцевими органами, що виникають через використання природними ресурсами, що знаходяться під обоюдною юрисдикцією, стали різноманітні домовленості. В зазначених домовленостях містяться договірні зобов'язання сторін з використання спільних природних ресурсів, вирішення спорів тощо.

Окрім того, в багатьох штатах США знайшла підтримку концепція з використання спільних природних ресурсів. Для підвищення ефективності використання даного об'єкта необхідним є поширеність правового регулювання на всю територію, де знаходиться даний природний об'єкта, а управління ним здійснювалося одним органом державної або муніципальної влади. Наприклад, для управління водокористуванням в басейні річки Делавер, що пересікає кордони штатів Нью-Йорк, Нью-Джерсі, Пенсильванія і Делавер, діє спеціальний регіональний орган річки Делавер

(Комісія з басейну річки Делавер), що займається охороною вод басейну річки Делавер [10].

Однак, аналіз договорів свідчить про те, що в більшості випадків вони не містять вказівок або норм, що встановлюють конкретні зобов'язання, які мають бути виконані, на кшталт строків та об'ємів обмеження і скорочення транскордонного забруднення. В даному випадку можна говорити лише про існування загального принципу міжнародної відповідальності за завдання шкоди і деяких норм, що регулюють окремі аспекти такої відповідальності. Як правило, договори в загальному вигляді лише закріплюють готовність держави до співробітництва в галузі охорони навколишнього середовища і раціонального природокористування.

У результаті ефективної системи управління природоохоронною діяльністю в таких сферах, як стандарти автомобільних викидів, знешкодження старих звалищ токсичних відходів, заходи з припинення ведення нових захоронень небезпечних речовин, США суттєво випереджають західноєвропейські країни. Останні надто обережно відносяться до постановки важкодоступних завдань в галузі охорони навколишнього середовища, тим самим не ставлячи інколи абсолютно досяжні цілі.

Досвід акумульований США в зазначеній сфері цікавий і в плані використання розрізнених моделей і важелів екологічного регулювання. В законі США «Про чисте повітря» від 1990 р. передбачено зобов'язання електростанцій щорічно скорочувати викиди CO₂ на 10 млн. т. Для джерел, що допускають викиди, які перевищують придбані права на викиди передбачені санкції від штрафу у грошовому виразі до позбавлення волі за зазначені правопорушення.

Кожна держава учасниця ЄС створює адміністративний орган, повноваженням якого є здійснення реєстрації процесу випуску, утримання, передання, придбання моніторинг та скасування викидів. Так, наприклад у

Німеччині адміністрування кількості викидів покладено на Федеральне агенство навколишнього середовища, у Бельгії такі функції виконує Національна кліматична комісія [11, с. 158]. Завдяки запровадженню даного ринкового механізму відбулося спонукання держав до впровадження енергоефективних енергозберігаючих технологій, що дозволило здійснювати торгівлю невикористаними квотами, тим самим поповнюючи державну казну.

Серед європейських країн, слід відмітити Швейцарію діє, яка реалізовує національну політику охорони довкілля через закони, договори, ринкові механізми, природоохоронні інвестиції, кооперацію державних та приватних структур, освіту та пропаганду. Національна природоохоронна політика є невід'ємною складовою державних та приватних планів розвитку, і її виконання забезпечується з боку як державних структур (депутатами, міністерством, поліцією), так і приватних – Лігою охорони природи, а також численними екологічними бюро, постійними змішаними комісіями з представників державних урядовців та членів приватних організацій [12, с. 48].

Найбільшими досягненнями у сфері природоохоронних заходів на території Східної Європи відзначила Польща. На відміну від інших країн (Болгарія, Угорщина, Словаччина) Польща запроваджує широкий ряд екологічних ініціатив та концепцій. Створюються фінансові інститути, що надають можливість ефективного фінансування охорони природи, до них відносяться наступні джерела: державний бюджет. Даний фонд формується конкретно з податків на забруднення та відновлення природних ресурсів, найбільш важливого джерела фінансування охорони природи; екологічні фонди, національні парки, вітчизняні та міжнародні недержавні організації тощо. Більш того, після вступу країни в Європейський Союз за рахунок великої кількості спеціальних фондів фінансування охорони природи значення державного бюджету в зазначеній сфері відійшло на другий план.

Ефективною формою фінансування, зокрема є міжнародна фінансова допомога, яка надається для скорочення викидів сірки та окису азоту з території Польщі, зменшення забруднення Балтійського моря, скорочення викидів газів і забруднювачів, що викликають пошкодження озонового шару Землі, охорона біорізноманіття [13].

Природоохоронне законодавство різних країн розвивається схожим чином. Відмінності породжує лише різне національне розуміння проблем охорони навколишнього середовища, пріоритетів у здійсненні природоохоронної політики, національно-історичних традицій та інших факторів. Сучасна екологічна політика в зарубіжних країнах ефективна тому, що базується на історично сформованій системі фінансово-економічних і правових регуляторів, існуючих високих економічних можливостях. Крім того, слід відмітити істотне підвищення за останні десятиліття екологічної культури населення Європи, США, Японії та ряду інших держав, зокрема через розуміння необхідності економічного розвитку в якісно іншому, природоощадливому напрямку. Не останню роль в забезпеченні даного пориву відіграли і рекомендації конференцій ООН Ріо-де-Жанейро. Зазначені рекомендації визначають основними критеріями оцінювання прогресу в переході до сталого розвитку у сфері збереження навколишнього середовища та використання природних ресурсів, слугує створення умов сталого природокористування, що включають наявність адекватної нормативно-правової бази та факт єдності цілей і волі в діях органів державної влади, бізнесу й населення в досягненні цілей сталого розвитку України всі ці передумови, наразі перебувають на початковій стадії формування. При цьому слід враховувати, що територіальна диференціація економічних, політичних, національних, соціальних, психологічних та екологічних умов України настільки розрізнена, що актуальність розробки та реалізації природоохоронної політики стає життєво необхідною.

Проаналізований міжнародний досвід управління природоохоронною сферою вказує на необхідність здійснення гармонійного об'єднання зусиль у діяльності інститутів громадянського суспільства та природоохоронних органів державної влади. При цьому розвиток громадянського суспільства ні в якому разі не повинен здійснюватися за рахунок послаблення держави або відсторонення від виконання покладених на неї функцій у галузі охорони навколишнього середовища, природокористування та забезпечення екологічної безпеки. Критично важливим є зміцнення державно-владних органів, що забезпечують законність і правопорядок в зазначеній сфері. Основними напрямками поліпшення ефективності у сфері охорони навколишнього середовища в Україні є децентралізація влади, тобто передача широкої кількості природоохоронних повноважень органам муніципальної влади, формування системи екологічного виховання, мотивація молоді, віднайдення нових економічних стимулів для виробників для запобігання забруднення природного середовища, через запровадження системи вигідного кредитування, пільг тощо.

Література

1. Морозюк Н. В. Організаційно-економічні засади сталого розвитку сільських територій [монографія] / Н. В. Морозюк. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2014. – 304 с.
2. Шульга Є. В. Міжнародно-правова охорона навколишнього середовища від впливу військових конфліктів: проблеми ефективності / Є. В. Шульга // "Інтернаука". Серія : Юридичні науки. - 2017. - № 1. - С. 63-69.
3. Kurylo V., Bogdanets V., Pantaliienko P., Ovcharuk S. Land fragmentation in Ukraine agricultural land-use management and jurisprudence issues // Problems and Perspectives in Management. – Vol. 15. – Issue 2. – 2017. – P. 102-109.

4. Аналіз досвіду Європейського співробітництва щодо формування і втілення інституцій та інструментів екологічної політики" Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/840/>
5. Програма дій «Порядок денний на ХХІ століття» / Переклад з англійської: ВГО «Україна, Порядок денний на ХХІ століття». – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.
6. Джанкар-Уэбстер, Б. (США) Проблемы и перспективы охраны окружающей среды в условиях рынка: Опыт США / Б. Джанкар-Уэбстер // Вести. Моск. Ун-та. Сер. 6, Экономика. – 1992. - №5. – С. 37-45.
7. Маркевич К., Омельченко В. Глобальні енергетичні тренди крізь призму національних інтересів України. / К. Маркевич, В. Омельченко // Аналітична доповідь. – Київ: Заповіт, 2016. – 118 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/images/broshura/2016_ENERGY-S.pdf.
8. Седов В.В. Новое в экологической политике США // В.В. Седов, В.И. Соколов // США: Экономика, политика, идеология. – 1989. - №5. С. 12-18.
9. Матюшенко О. І. Досвід управління охороною навколишнього природного середовища в економічно розвинутих країнах. / О. І. Матюшенко Серія: Державне управління, 2013 р. – № 4 (44) Держава та регіони. – С. 37-42.
10. Наблюдение за качеством воды: реализация программы «Мониторинг добычи природного газа» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://perel-russia.ru/>
11. Березюк Т.В. Торговля квотами на выбросы парниковых газов в Европейском Союзе / Т.В. Березюк // Юридичний науковий

електронний журнал №5, 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lsej.org.ua/5_2014/44.pdf

12. Алікбекова Ю. Т. Еколого-орієнтоване управління адміністративною територією в зарубіжній практиці / Ю. Т. Алікбекова // Вісник СумДУ. Серія “Економіка”, 2013. – №3. – С. 45-56.
13. Войцеховский К. Польский опыт охраны природы / К. Войцеховський // Лица. Экология [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.litsa.com.ua/>

References

1. Moroziuk N. V. Orhanizatsiino-ekonomichni zasady staloho rozvytku silskykh terytorii [monohrafiia] / N. V. Moroziuk. – Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M.M., 2014. – 304 s.
2. Shulha Ye. V. Mizhnarodno-pravova okhorona navkolyshnoho seredovyscha vid vplyvu viiskovykh konfliktiv: problemy efektyvnosti / Ye. V. Shulha // "Internauka". Serii: Yurydychni nauky. - 2017. - № 1. - S. 63-69.
3. Kurylo V., Bogdanets V., Pantaliienko P., Ovcharuk S. Land fragmentation in Ukraine agricultural land-use management and jurisprudence issues // Problems and Perspectives in Management. – Vol. 15. – Issue 2. – 2017. – R. 102-109.
4. Analiz dosvidu Yevropeiskoho spivrobitnytstva shchodo formuvannia i vtilennia instytutsii ta instrumentiv ekolohichnoi polityky" Analitychna zapyska. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.niss.gov.ua/articles/840/>
5. Prohrama dii «Poriadok denniy na KhKhI stolittia» / Pereklad z anhliiskoi: VHO «Ukraina, Poriadok denniy na KhKhI stolittia». – K.: Intelsfera, 2000. – 360 s.

6. Dzhankar-Uebster, B. (SShA) Problemy u perspektyvy okhrany okruzhaiushchei sredy v uslovyakh rynka: Opyt SShA / B. Dzhankar-Uebster // Vesty. Mosk. Un-ta. Ser. 6, Ekonomika. – 1992. - №5. – S. 37-45.
7. Markevych K., Omelchenko V. Hlobalni enerhetychni trendy kriz pryizmu natsionalnykh interesiv Ukrainy. / K. Markevych, V. Omelchenko // Analitychna dopovid. – Kyiv: Zapovit, 2016. – 118 s. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://razumkov.org.ua/images/broshura/2016_ENERGY-S.pdf.
8. Sedov V.V. Novoe v ekolohicheskoi politike SShA // V.V. Sedov, V.Y. Sokolov // SShA: Ekonomika, polityka, ideolohiia. – 1989. - №5. S. 12-18.
9. Matiushenko O. I. Dosvid upravlinnia okhoronoiu navkolysnogo pryrodnoho seredovyscha v ekonomichno rozvynutykh krainakh. / O. I. Matiushenko Serii: Derzhavne upravlinnia, 2013 r. – № 4 (44) Derzhava ta rehiony. – S. 37-42.
10. Nabliudeny za kachestvom vody: realizatsiya prohrammy «Monytorynh dobychy pryrodnoho haza» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://perel-russia.ru/>
11. Bereziuk T.V. Torhivlia kvotamy na vykydy parnykovykh haziv u Yevropeiskomu Soiuzi / T.V. Bereziuk // Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal №5, 2014 r. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://lsej.org.ua/5_2014/44.pdf
12. Alikbekova Yu. T. Ekoloho-orientovane upravlinnia administratyvnoiu terytoriiu v zarubizhnii praktytsi / Yu. T. Alibekova // Visnyk SumDU. Serii “Ekonomika”, 2013. – №3. – S. 45-56.
13. Voitsekhovskiy K. Polskiy opyt okhrany pryrody / K. Voitsekhovskiy // Lytsa. Ekolohiya [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.litsa.com.ua/>